

Zgodovina nas je Slovence postavila na košček zemlje, ki je sicer majhen, ki pa je po važnosti svojega geografskega položaja in po drobni pisanosti svoje pokrajinske podobe neprimerno pomembnejši in zanimivejši, kakor pa bi mu prisodili po njegovem obsegu. Na tem mestu nas nad vse važni, naravnost kritični geografski položaj Slovenije ne zanima, pač pa se nameravam ustaviti pri njegovi pokrajinski raznolikosti. S te strani zasluži Slovenija mnogo več pozornosti kakor marsikatera mnogo večja dežela. Celo v Evropi, ki je sama dokaj raznolična, ni zlepa dežele, kjer bi mogli na tako kratko razdaljo doživeti podobne razlike v geografskem licu pokrajine, že kdor na hitro preleti ali prepotuje Slovenijo, se čudi hitremu menjavanju pokrajinske slike. Od sončnih goric Panonskega obrobja je čez Slovenijo najkrajši in najmarkantnejši prehod skozi bujne, sveže gorske gozdove in čez vedno bolj puste kraške goličave na svetlo in toplo Jadransko primorje. Že če se vzpneš na Ljubljanski Grad, je pogled poln pokrajinskega kontrasta, čeprav ne seže čez samo osrčje Slovenije. Na sever zreš v razgibano alpsko pokrajino, vzpenjajočo se od zelenih, pisanih polj z vasicami čez temna gozdna pobočja do svetlih, vitkih snežnih in skalnih vrhov, ki se zde kot da bi plavali v ozračju. Če pa se obrneš na jug, čez Barje proti Krimu, se ti zazdi, da si da-leč nekje sredi dinarskega sveta, morda kje na obrobju kakega zahodnobosanskega kraškega polja, tako te na tamkajšnji svet spominja zelano, zamočvirjeno dno Barja s svojimi leno tekočimi vodami ter s svojim enoličnim, gozdnatim in planotastim okvirjem. Še bolj živa je seveda raznoličnost pokrajinske plastike, če se

OPOMBA

Uredniški odbor "Geografskega obzornika" je sklenil, da ob 25-letnici obstoja revije iz njenih začetnih letnikov (III/2) ponatisne gornji članek, ki je takrat vzbudil največ zanimanja, bil naknadno večkrat razmnožen za potrebe geografskega pouka in je v bistvu še danes zanimiv in uporaben.

Članek je ponatisnjen dobesedno. Avtor je v ponatis vnesel nekaj nebitvenih pravopisnih popravkov, vsebinsko pa besedilo prilagodil današnjemu stanju samo na redkih mestih, kjer na primer ni bilo mogoče prezreti novo zgrajene avtomobilske ceste čez Dolenjsko ali kjer je bilo treba omeniti, da okrajev, ki se v besedilu omenjajo, danes ni več. Avtor tudi ni spreminjal nekaterih regionalnih imen, ki so se med tem pokazala za dokaj sporna ali vprašljiva (npr. Kobansko, Šavrinske gorice), pa tudi ni vnašal novih, ki so se madtem močno, čeprav ne vedno pravilno, udomačila (npr. Kozjansko). Seveda pa ni rečeno, da nekatere označbe v članku, zlasti tiste socioekonomskega značaja (npr. o prekmurski pokrajini), ne zvena milo anahronistično, ker so se razmere marsikje zaznatno spremenile. Z današnjega vidika je v tekstu verjetno tudi premalo poudarka na panenu nekaterih posebnih aktivnosti, zlasti turizma, za to ali ono pokrajino (npr. za Koprsko primorje).

Ravno zato pa želi avtor opozoriti bralca na nekatere druge svoje poznejše prispevke, v katerih se je ukvarjal 3 slovenskimi pokrajinami, z geografsko regionalizacijo Slovenije in z njenimi regionalnimi problemi nasploh. Takšni prispevki, ki pomenijo dobrodošlo dopolnilo k ponatisnjenemu članku, so:

"Problemi geografske rajonizacije ob primeru Slovenije" (Geografski vestnik XXIX-XXX, 1957/58, str. 83-140) - "Regionalne razlike v družbenogospodarski strukturi SR Slovenije" (Geografski vestnik XL, 1968, str. 3-18) - "Geografske karakteristike Slovenije in njenih pokrajin"

(Zbornik seminarja o slovenskem jeziku, literaturi in kulturi za inozemske slaviste na Filozofski fakulteti v Ljubljani 1974, str. 215-239) - "Slovenske pokrajine, geografska regionalizacija Slovenije" (Geografski vestnik XLIV, 1972, str. 9-31).

Prispevke s podobno vsebino je objavil avtor tudi v inozemskem geografskem tisku: "Die wirtschaftsgeographische Struktur Sloweniens in regionaler Sicht. (Mitt. Oesterr. Geogr. Ges., Wien, Band 112, H. 1, 1970, str. 3-18) - "La Slovénie et ses problèmes régionaux actuels". (Bull. Soc. Belge d'études géographiques XLII, 2, 1972, str. 23-42) - "The Regionalsocioeconomic structure of the Socialist Republic of Slovenia" (Geografisch Tijdschrift V, 1971, Groningen, str. 485-490).

vzpneš kam višje. S Snežnika zreš na eni strani v obsežne, mračne gozdove notranje Slovenije, na drugi ti plava pogled čez goli in svetli kraški svet v primorje. Na Gorjancih ali na Kumu čutiš, da si na zadnjih predstražah alpskega sveta proti širokemu, nepreglednemu svetu Balkana in Podonavja. Z zloznega Pohorja gledaš na zahod še v globoke in tesne alpske doline z bistrimi, penečimi se vodami, v svet, ki je še močno zaprt v svoje gozdove, resen in temačen, na vzhodu pa se prične tik pod teboj nizki svet sončnih goric; vedrega, odprtega in širokega obzorja, izgublja se v zlato zeleno rumenilo Panonskega nižavja. In če si končno na Triglavu, ti pogled ne potrebuje mnogo, da doseže morje, prav tako pa ti brž zaplava proti poledenelim visokim Alpam, v nejasne obrise Panonskega nižavja in proti enoličnim obrisom dinarskih planot.

Ta na tako majhen prostor nakopičena pokrajinska raznolikost pa ni slučajna. Njen vzrok je v tem, da se ravno na Slovenskem stikajo štirje osnovni evropski pokrajinski tipi: alpski, panonsko-podonavski, dinarsko-kraški in primorsko-sredozemski. Ti štirje tipi pa niso iz Slovenije ustvarili samo eno izmed pokrajinsko najlepših in najzanimivejših dežel, temveč so oblikovali vsak po svoje tudi življenjski način slovenskega človeka. Alpski svet mu ni bil posebno prijazen? v njem se je moral tudi naš človek trdo boriti z naravo. Ugodnejši je bil že od nekdaj v prometnem pogledu. S svojo vzhodno-zahodno slemenitvijo je odpiral celo vrsto širokih, svetlih vrat in oken iz alpskega sveta na sončno panonsko stran. Dinarsko-kraški svet je bil zaradi svoje kamenitosti in krajke šujtrnosti morda še manj prijazen kakor alpski, vrh tega mu je v razliko z Alpami s tatrski prometno na poti, saj so dinarske planote tudi pri nas širok zid, ki otežuje dostop do morja. Tako je alpsko ter dinarsko-kraško osrčje Slovenije pravzaprav v celoti svet, kjer življenje za človeka nikdar ni bilo lahko, kjer je pridobivanje gospodarskih dobrin komaj kdaj zadostovalo za obstanek. Prava sreča, da ga na notranjem in zunanjem robu oklepajo dokaj široki predeli ugodnejšega, prijaznejšega sveta. Na notranji strani je to obrobje Panonskega nižavja, naš subpanonski svet, svet ravnin in goric, ki se v širokih zatokih zajeda v hribovito Slovenijo, gosto preprežen z naselji in kulturami, agrarno najaktivnejši v Sloveniji. Na zunanji strani pa je to naš primorski svet, obsegajoč prav tako nižje pokrajine, ki pa zro že na sončno morsko stran in jim blagi vplivi sredozemskega podnebja dajejo čisto poseben značaj v prirodi in v kulturi. Tudi primorski svet je po agrarni produktivnosti na boljšem od alpskega in kraškega. Toda danes, ko je Slovenija že davno prenehala biti izključno agrarna dežela, se je gospodarska prednost subpanonskega in primorskega obrobja zbrisala; še več, z izrabo gozda, vodnih sil in s turizmom se je tehnika celo nagnila v korist notranjosti.

v

Pokrajinska raznolikost Slovenije pa ni samo v stikanju in prepletanju označenih štirih osnovnih pokrajinskih tipov. Tudi v okviru vsakega od njih je v podrobnem zelo veliko razlik, veliko pokrajin, ki imajo vsaka zase svojski značaj. Med njimi jih je precej, ki pomenijo prehod iz visokogorskega alpskega sveta v dinarsko-kraški ali subpanonski. Tako obsežne so in za Slovenijo tako tipične, da jim velja kot subalpskim odmeriti še posebno, peto mesto poleg osnovnih štirih.

Preden preidem k podrobnejši razčlenitvi vseh petih glavnih pokrajinskih tipov na posamezne pokrajine, bi rad podčrtal dvoje. Shema, ki sledi, ne more biti še nič drugega kakor začetni povsem nedozorel osnutek. Nastala je pravzaprav iz orientacijske sheme, ki jo dajem vsako leto študentom prvega letnika geografije na univerzi. V "Geografskem obzorniku" jo objavljam samo na ponovno izrecno željo njegovega uredništva in njegovih čitateljev, med katerimi je, kakor se zdi, potreba po nečem podobnem zares velika. Ne bi pa želel, da bi veljala za nekako dokončno, tehtno zgrajeno in utemeljeno shemo geografske rajonizacije Slovenije. To tem manj, ker sloni samo na enem načelu, po katerem lahko geografsko razčlenimo Slovenijo. To je načelo enotne, homogene pokrajinske fiziognomije, z drugimi besedami pokrajinskih tipov. Pri tem je seveda v ospredju prirodno-geografsko lice pokrajine, od družbenogeografskih potez pa se v glavnem upoštevajo samo tiste, ki prispevajo k zunanji pokrajinski fiziognomiji in ki so povečini same precej odvisne od prirodnogeografskega okolja (razporeditev in oblika naselij, prevladujoče kulture itd.). To načelo pa je pogosto, da ne rečem skoraj vedno, v precejšnjem nasprotju z načeli ekonomsko-geografske rajonizacije, kjer je v ospredju prometa in gospodarsko gravitacijski ali funkcionalni moment, ki veže navadno ravno različne pokrajinske tipe v enotne življenjske, gospodarske organizme. Če bo na primer v našem pregledu Soška dolina razbita

na Ygč pokrajinskih tipov, se moramo zavedati, da je pri tem prezrta njena gospodarsko-gravitacijska enotnost, in če bodo Slovenske gorice označene kot tipična pokrajina enotne geografske fiziognomije, ni nič manj res, da se njihov severovzhodni del vključuje v gospodarskogeografsko področje slovenskega Pomurja, njihov južni in jugozahodni del pa v območje nizkega Podravja. S klasifikacijo slovenskih pokrajin po njihovem pokrajinskem licu smo torej opravili samo eno od nalog, ki jih zahteva od nas regionalno-geografski pogled na Slovenijo; druga določitev ekonomsko-geografskih področij, nas še čaka; nakazali jo bomo v "Geografskem obzorniku" morda drugič.

I. SLOVENSKE ALPSKE (VISOKOGORSKE) POKRAJINE

Osnovne skupne pokrajinske poteze našega alpskega sveta so: njegova zgradba in slemenitev v jilpski smeri, od zahoda proti vzhodu, močno plastična~že~na preglednem zemljevidu; velika intenzivnost reliefa ki daje našim alpskim pokrajinam tipično lice mladega., goratega sveta z velikimi relativnimi višinskimi razlikami na kratke razdalje; gorsko podnebje; tipična alpska hidrografija. z močnimi vodami, ki jih je pleistocenska glaciacija oskrbela še z jezери in slapovi; visoko v gorske rebri segajoči gozdovi; med njimi in nad njimi rovti, serožeti in planinski pašniki ter še višje goli, raztreskani, povečini apniški in dolomitni vrhovi, ki jih je priostril pleistocenski led, medtem ko je vmesne krnice, globeli in ravnote ugladil in obrusil. Naseljenost je v teh pokrajinah razcarjena redka, omejena na glavne doline in njihove, terase; njihove naselbinske prore so dokaj osamljene, ločene druga od druge. Kmetijsko gospodarstvo je izrazito planinsko; v njem se skromno poljedelstvo veže z živinorejo, slonsto: n^IpISnin-skem pašništvu. Stare obrti, zlasti železarske in usnjarske, ki so jih svoj čas priklicale v življenje krajevne surovine (železova ruda), kurivo (les, oglje) in pogonska sila (voda), so po alpskih dolinah povečini opešale, le ponekod (Jesenice, Tržič, Ravne) se je na njihovi tradiciji razrastrla moderna industrija. V novejšem času sta poleg gozda okrepila produktivnost naših alpskih krajev še moderna izraba vodnih sil in turizem ter sta jim dala s tem neke čisto svojstvene gospodarske prednosti.

Ker je težišče vsega življenja v naših alpskih pokrajinah po dolinah in kotlinah, moramo seveda v pokrajinsko karakteristiko poleg visokih gora samih zajeti tudi nje. Še več, poseči kaže celo tja, kjer se v vzhodju Alp svet bolj na široko odpre v obsežnejše medgorske ravnine in dobave. To so povečiri dna tektonskih kotlin, več ali manj zatrpna s fluvioglacialnim kongl^p^a-t-gm in prodom, ponekod pa tudi s pravimi ledenišskimi nanosi. Sedimenti so razčlenjeni v terasne sisteme, zato imajo tudi ravnine same včasih več etaž, v katere so se globoke zajedle alpske reke. Po ravninah in terasah se marsikje drži še gozd ("dobrave") drugod, zlasti v prisojnem znožju gora, vzdolž terasnih robov ter povsod, kjer je talna voda razmeroma blizu, pa se je umaknil polju in vasm.

'Jugovzhodne Alp^, h katerim spadajo slovenske alpske pokrajine, se - kakor znano~~dele pe-ggoloških kriterijih v izrastke Osrednjih, krisjtalin^kih Alp (Svinja," Golica, Kobansko, Pohorje>,v Dravsko gorsko skupino (Karnijske Alpe, Ziljske Alpe, Karavankein v Južne Apniške Alpe. Ta razdelitev pa VgeogrSTiji ne more in ne sme stopiti povsem v ospredje, saj so na zahodu Julijske Alpe pokrajinsko na široko zrastle s Karnijskimi Alpami in Karavankami, na vzhodu pa Kamniške ali Savinjske Alpe še tesneje z Vzhodnimi Karavankami. Zato je pri pokrajinski razčlenitvi mnogo umestneje govoriti o zahodnem in vzhodnem slovenskem alpskem svetu.

Zahodne slovenske alpske pokrajine. Zahodne slovenske alpske pokrajine, v katerih se Julijske Alpe stikajo in vežejo z Zahodnimi Karavankami, Karnijskimi Alpami in Ziljskimi Alpami, pomenijo nedvomno glavno, osrednje osrčje slovenskega alpskega sveta. Lahko bi jih imenovali Osrednji slovenski alpski svet, če ne bi bilo nevarnosti zamenjave z geološkim pojmom Osrednjih Alp. Osrednje vloge jim ne odmerjamo samo zato, ker so najvišje in najmasivnejše, temveč tudi zato, ker pomenijo osrednji slovenski razvodni voz: iz njih se vode usmerjajo na štiri strani, proti Savi, proti Dravi, proti Soči in celo proti Tilmentu. Če važneje je, da je to raztočišče voda v znamenju nizkih, dolinskih razvodij: zgornja Sava in Bela tečeta po isti, tektonsko zasnovani dolinski brazdi vsaka na svojo stran, med nje se je z Ziljico zajedlo porečje Drave in ustvarilo trosmerni dolinski razvodni svet na področju Rateče - Trbiž; vrh tega se je dravsko porečje zajedlo od tod še daleč na jug, se približalo soškemu ter z nizkim

prelazom na Predilu pomagajo ustvariti razmeroma lahek prehod tudi na četrto stran, v Soško dolino. Tako je postal trbiški razvodni predel že po naravi tudi eno najpomembnejših prometnih vozlišč v vsej Srednji Evropi; le nesrečna razmejitev je preostala je ostal izvensvobodne Slovenije, pa tudi, da so nekateri njegovi živci prometno močno omrtvelili.

Naš osrednji alpski svet, zahodne slovenske Alpe, kažejo seveda vse poteze apniško-dolomitne visokogorske pokrajine. Svetli, goli in razbiti apniški vrhovi ter vmesne, navadno še daleč v poletje s snežišči zatrpane krnice gospodujejo nad zelenimi planinskimi tratami, temnimi gozdovi in širokimi dolinskimi doli. Celó v Zahodnih Karavankah, ki pripadajo po zgradbi še k Dravski gorski skupini in ne k Apniškim Alpam, so najvišji vrhovi in slemená iz apnenca in dolomita. Podobno v Žiliskih Alpah, ki na vzhodu celo končujejo z Dobračem, apniško goró, ki je sicer stromo odlomljena ariarjug, po vršinah pa marsikje planotasta, zakrasela. Samo v Karnijskih Alpah prihajajo starejše, mehkejšé paleozojske kamenine v večjem obsegu na dan; zato je tam svet zložnejši, bolj strnjeno porastel in s tem ugoden za planinsko pašo, ki je tu - v območju slovenskih vasi Ziljske in Kanalske doline - tako razvita kakor malo kje drugje na Slovenskem. Julijske Alpe so seveda od vsega našega zahodnega alpskega sveta najvišje, najmogočnejše in najbolj razbite. In če se na severu z impozantnimi stenami vzpenjajo iz temne, po večini iglaste gozdove zagrnjenih dolin ter njihovih kotov in kočen. so po svoje še bolj divje na južni, soški strani. Le-ta je močno izpostavljena vetrovom z morja ter dobiva nenavadno veliko padavin, ki odtečejo po hudournikih kaj hitro navzdol; svet je tam strm in razrit, po višinah + suh in zaprodén. Gozd, ki ima že mnogo večnsflkovine tcočna "severu, sta priroda, zlasti z vodo in plazovi, nič manj pa človek tu že dodobra uničila; lice gorske pokrajine je zato tudi v nižjih legah dokaj golo in pusto. Pa še ena pokrajinska poteza je značilna za Julijske Alpe. Apniška sesta-vater široke uravnave, ki jih je ta obrobna alpska pokrajina doživela v miocenu in pliocenu, sta dala zlasti njenim jugovzhodnim stranem že močno kraški značaj. Tam nas pokrajina ponekod spominja na dinarski gorski svet: "Stroke planote, gorski podi, z vsemi drobnimi oblikami visokogorskega krása se prično že na Kaninu, zajemajo Kriške pode, Triglavske pode, Kmno ter nekaj nižje, že v gozd zavite stopnje Mažaklje, Pokljuke in Jelovice.

Med dolinskimi pokrajinami, ki se zajedajo v naš osrednji alpski svet, ima vsaka svoje individualne poteze. V porečju Soče je to Zgornja Soška dolina s Trento in Koritnico, v glavnem predel, ki ga imenujemo tudi Bovškb. Tu je alpski relief najintenzivnejši, neposreden vzpon iz silno globokih dolin na vršine najstrmejši in najneposrednejši, pobočja divje razrita po močnih hudourniških vodah, pogosto gladka in slabo porastla, marsikje najlepša pot za plazove. Gozda je malo in še ta je slab. Savska stran je precej prijaznejša. Tam je predvsem Bohinj, široka, tektonsko zasnovana medgorska kotlina z jezerom, pokrajina lepih gozdov, s precej prostora za polja, travnike in vasi v obeh svojih "dolinah", Zgornji in Spodnji, ter s širokim planinsko pašniškim zaledjem po višinskih stopnjah in vanje zajedenih kraško-glacialnih globelih Triglavskih Alp. Spet drugačna je Zgornja Savska dolina, navadno kar kratko Dolina, široka koritasta dolina t.im. Dolinske Save, iz katere se po stranskih, prav tako koritastih dolinah odpirajo neposredni, mogočni, turistično vedno bolj sloviti pogledi in dostopi pod severne strani julijskih snežnikov. V Dolini so stopile mnogo bolj kot v Bohinju poteze nekdanjega skromnega, planinsko-agrarnega življenja v ozadje; intenzivno so jih prepletli vplivi industrijskih Jesenic in zimskega ter poletnega turizma. Na zahod se onstran državne meje savska Dolina čez rateško in trbiško dolinsko razvodje nadaljuje v porečje Tilmenta, kjer je zgornja dolina Bele (Kanalska dolina) zamirajoč izrastek slovenskega alpskega življa. Na vzhodu pa se Savska dolina pod Jesenicami na široko odpre v Gorenjske ravnine in dobrave, ki obdrže svoj medgorski značaj, pa tudi močno, gospodarsko povezanost z gorskim svetom še vsaj do Kranja, če ne do pregraje osamelcev Šmarne gore in Rašice. V ta svet ravnin in dobrav se druží več manjših krajín: po xedeniskino "Tfofoških vplivih močno razgibani, vzvalovljeni Blejski kot, zaradi svojega jezera kulturnogeografsko že ves v znamenju turizma, ravninska Dežela okrog Radovljice, nekaj višje terasaste Dobrave med Radovljico in Kranjem, pa še Kranjsko, Cerkljansko in Kamniško polje, medtem ko nas Sorško polje že vodi povsem izven visokogorskega sveEa-V~nIžji predalpski svet.

V dravsko stran zahodnih slovenskih Alp se najmarkantneje zajeda dolga, široka, premo&rtna Ziljska dolina, zasnovana v osrednji tektonski brazdi Dravske gorske skupine. Njeno široko, na severu ponekod s prisojnim gričevjem in terasami obdan dno, ki je v svojem spodnjem delu še povsod naseljeno s Slovenci, pomeni najširši pas naseljenega in kultiviranega sveta sredi gozdov in strmin naših Alp. Na vzhodu se podobno kot Savska Dolina odpre v Koroške ravnine in dobrave. obsežno dno tektonske Koroške ali Celovške kotline, ki spominja po svojem pokrajinskem licu na Gorenjske ravnine in dobrave, a je vsaj v svojem zahodnem delu, ki ga je še v celoti pokrival ledenik, mnogo bolj razgibano in slikovito. Tam se je pokrajina izoblikovala v še močno gozdnate Beljaške dobrave, v podolje Vrbskega jezera, ki ga na severu omejujejo višine Osojskih Tur, na jugu pa široke konglomeratne terase Na Guraiv^{nter} v vzhodju Karavank v dolino Drave, ki jo v glavnem zajema pokrajinsko ime Rož. Vzhodni del Koroške kotline je bolj raven, bolj podoben Gorenjski, manj preoblikovan po ledeniku. Južno od Drave je to široka, konglomeratno-prodnata ravan Podjuna, severno od Drave pa bolj razgibano Velikovoško podgorje. Toda v tem delu Koroških ravnin in dobrav smo že izven območja zahodnih slovenskih Alp, približali smo se vzhodnim.

Vzhodne slovenske alpske pokrajine. Tam kjer se alpske doline ob Savi in Dravi nekje med Beljakom in Jesenicami odpro v široke podgorske ravnine in dobrave, se naš visokogorski svat*—ki je na zahodu širok in masiven, zoži v eno samo gorsko panogo Srednjih Karavank okrog Stola in Begunjsčice\ Toda ta gorska pregraja ni doTgo Časa ozka-. BrS's'e znova razleže v "Široko gorsko pokrajino med Ljubljansko kotlino. Koroško kotlino, Zgornjo Savinjsko in Mežiško dolino. Vanjo so se pokrajinsko tesno zrastle Kamniške ali Savinjske Alpe ter Vzhodne Karavanke. Kakršne koli izrazite pokrajinske meje med obema, geološko različnima gorskima sistemoma, tu ni. V drobnem pa so v pokrajini vendar razlike.—Kamniške Alpe kot sestavni del Južnih Apniških Alp so manjša analoalia Julijskih Alp z markantnimi apniškimi vrhovi, prepadnmi sevarniflii stenami ter strmimi, globoko po hudourniških grapah~ražezanimi južnimi stranmi, kjer prodira "daleč v gore bukovina, naselja pa zaradi strmine povečini zastanejo v dolini. Zaradi apniške sestave se tudi tu, podobno kakor v Julijskih Alpah, pojavijo tipične gorske kraške planote (Podi, Dleskovška planota, Velika planina, Menina, Dobrovijske), medtem ko so v Vzhodnih Karavankah apniško-dolomitni samo najvišji vrhovi, njiSOv~podstavek pa je na široko zgrajen iz mehkejtitr^p^Teozojskih skrilavcev, pogosto pa tudi iz magmatskih kamenin (porfir, tonalit, andezit). Zato je zlasti nižji svet v Vzhodnih Karavankah zložnejši, mehkejših oblik ter bujnejše porasel, ves zelen. V njem se najizraziteje izoblikuje pokrajinska podoba, ki je na splošno značilna za severno in vzhodno stran vzhodnih slovenskih Alp: lepi, gosti iglasti gozdovi, gredo iz dolin visoko v pobočja, z njimi vred pa se po svetlih krčevinah in lazi vzpenjajo tudi velike samotne kmetije, držeč se prisojnih polj, pomolov in rigljev, ponekod, zleistr^pod^P^co, celo do višin 1200-1300 m. Doline, ki se s savske, dravske in savinjske strani zajedajo daleč nazaj v gore, so povečini tesne, zato so se jim kmetije izognile, pa tudi starejši, primitivnejši promet je pogosto iskal zvez raje po bolj zložnih, odprtih višinah. Samo ponekod, kjer je dno širše (Jezersko v povirju Kokre, Zgornja Savinjska dolina, Gorniegrajsko z Zadrecko dolino ob Dreti) je gostejša kmečka naselitev segla tudi po dolinah daleč navzgor. Toda večje vasi so redke, celo v dolinah prevladujejo ponekod samotne kmetije (Jezersko), velikokrat pa je stranska dolina vsa v rokah «ne od njih ter se po njej imenuje ^Lo^farska^ dolina, Robanov kot, Matkov kot, Makekova kočnaj~\ Glavne doline s svojimi-aaleč, včasih celo čez osrednje sleme zarezanimi povirji (Kokra) pa so, čeprav v manjšem merilu, tudi tu, kakor v zahodnih slovenskih Alpah, prevodnice moderne ga prometa (Ljubelj, Jezerski vrh, Črnilec). Proti vzhodu se doline razširijo, gorske panoge pa znižajo in razmaknejo, tako da segajo ob Savinji in Dreti navzgor tudi tu izrastki ravnin in dobrav. Na severovzhodu se visoke gore razdrobe v posamezne, skoraj čisto osamele visoke gore^ (Peca, Uršlja), vzpenjajoče se -fe iznad sredogorskega, neapniškega sveta tako imenovanega Pohorskega Podravja. Moreta je na tej strani prehod iz našega alpskega, visokogorskega sveta v predalpski ali subalpski svet najmanj izrazit, najbolj postopen.

II. SLOVENSKE PREDALPSKE (SUBALPSKE) POKRAJINE

Skupna značilnost vseh tistih naših pokrajin, ki jih imenujemo predalpske ali subalpske, je v tem, da v njih prevladujeta še alpska zgradba in alpska relief-naslemenitev, da jga je svet že nižji⁰¹ porast vse do najvišjih vrhov, ki se le izje⁰² v⁰³ p⁰⁴nn So⁰⁵ čez 1500-1600 m visoko. Njihova skupna lastnost pa je tudi njihov prehodni značaj: čeprav v njih tako v pokrajini kot v življenju in gospodarstvu še prevladujejo alpske poteze, so jim vendar tu bolj, tam manj primešane tudi take, ki nas spominjajo že na sosednje, drugačne pokrajinske tipe: na subpanonski, na dinarsko-kraški in na primorski. Prav zato pa so te naše sredogorske pokrajine, ki se vlečejo kot nižji obroč okrog vsega našega visokogorskega sveta od roba Furlanskega nižavja v Beneški Sloveniji do roba Dravskega polja pod Pohorjem, v podrobnem precej različne med seboj. Predvsem kaže razlikovati zahodni slovenski predalpski svet, ki pomeni stopnico na prehodu iz Alp na Krás in v Primorje, ter vzhodni slovenski predalpski svet, ki nas vodi iz Alp že bolj na panonsko stran. Loči ju osrčje Slovenije, Ljubljanska kotlina.

Zahodne slovenske predalpske pokrajine. Za ves naš zahodni predalpski svet je značilna zelo zapletena geološka zgradba, do katere je prišlo ob tesnem, zgnetenem stiku⁰⁶ alpskih in dinarskih gradbenih črt. Njih⁰⁷yo⁰⁸ prepletanje se očitno zrcali že v najosnovnejši p⁰⁹okrajinski plastiki: nekatere glavne doline slede izrazito dinarskim prelomnicam (Soška dolina med jCobaridom in Tolminom, dolina Idrijce), druge pomenijo pokrajinske brazde v alpski smeri (Baška grapa, Selška in Poljanska dolina). V skladu z zapleteno tektonsko zgradbo je tudi močna petrografska pisanost in spremenljivost na kratke razdalje; apnencaje razmeroma malo, veliko je starejših (paleozojskih) pa tudi mlajših (mezozojskih) skrilavcev, veliko je dolomita, vse je tektonsko močno premetano in premešano, erozijski proces je posebno v skrilavcih in dolomitih zelo nagel in intenziven, zato je svet povsod močno razjeden po grapah in dolinah. Kmečka naselja, zlasti manjše vasice in zaselki ter njihova vzdolž pobočij razvrščena polja gredo visoko v prisojne strani po slemenih in terasah, za¹⁰josqjia-.Jca¹¹eje.izk¹²Čfna.¹³obočja pa so značilnejše samotne kmetije. Med dolinami poznajo vasi samo glavne¹⁴ širše (Poljanska, spodnja Selška, Soška). Pač pa so doline, posebno tiste, ki se vlečejo v alpski smeri, pomenile od nekdanj važen sestavni člen v prometni povezavi Ljubljanske kotline, oziroma Podonavja s Furlanskim oziroma Severnoitalijskim nižavjem. Doline so marsikje tudi obrtno zaživele, v posebnih pogojih pa so ob lokalnih rudnih surovinah in kurivu iz gozdov tudi ponekod v ožjih, nenaseljenih dolinah vzrasli rudarski ali fužinarsko-železarski kraji (železniki, Kropa, Fužine v Poljanski dolini, Idrija), ki pa so le izjemoma obdržali svojo vlogo tudi v moderni industrijski dobi. Kmetijstva je po dolinah razmeroma malo, po hribih pa ima v glavnem še vedno značaj stare, drobne, ne kaj smotrne polikulture za dom, ki ne ustreza več potrebam sodobnega preživljanja. Ni čudno, da so ravno vasice in zaselki našega zahodnega predalpskega hribovja med področji najmočnejše depopulacije v Sloveniji.

Prva slovenska pokrajina na zahodu, ki jo velja šteti še k predalpskemu svetu, je - še onstran državne meje - Beneška Slovenija. Res je v marsičem že sorodna primorskim pokrajinam; sestavljena je podobno¹⁵čakor Goriška Brda iz eocenakega fliša, naselja, kulture in način življenja kažejo, zlasti v nižjih legah, že močnejše primorske, mediteranske vplive. Toda tudi predalpskih potez ne manjka: svet je višji kakor v Brdih, močno razbit in razjeden, pa tudi gospodarstvo se že veže s planinskim gospodarjenjem v neposrednem alpskem zaledju, čeprav je ta povezava v zadnjih¹⁶dešetletjih¹⁷lnočjaa¹⁸opeža-ta;-

Tudi na Spodnjem Tolminskem, ki mu je osrednja pokrajinska os Soška dolina med Kobaridom in Tolminom, stranski pa še Baška grapa ob Bači ter Breginjski kot ob zgornji Nadiži, se poznajo, zlasti v obliki naselij in v tipu hiš že močni primorski vplivi. Toda v bistvu je vsa ta pokrajina še tipično predalpska, sredogorska. Tektonska in petrografska sestava sta močno pisani, relief intenziven, relativne višinske difference med dolinami in bližnjimi alpskimi vrhovi tako velike kot nikjer drugje v Sloveniji, pobočja zato tako nad Soško dolino proti Krnu kakor nad Baško grapo proti Bohinjskim goram nenavadno strma in razjedena po¹⁹eroziji. Toda svet je vendar priljudnejši kakor ob zgornji Soči na Bovškem, več je skrilavcev in celo krednega fliša, kjer so našle prostora obsežne senožeti in bujni planinski pašniki. Zato Spodnje Tolminsko ni pokrajina ovčarske živinoreje kakor Bovško, temveč področje dokaj bogate in donosne mlečne govedoreje.

Čez Baško grapo se Tolminsko hribovje nadaljuje v širok kompleks predalpskega hribovja, ki se širi med Soško dolino in Ljubljansko kotlino in ki ga navadno imenujemo Cerkljansko-škofjeloško hribovje. Dejansko zajemamo v ta okvir na soški strani pravo Cerkljansko hribovje, po večini skrilavcev in dolomitni svet, ter Idrijsko hribovje, ki ima v svojem južnem delu vedno bolj kraški, planota-sti značaj, tako da ni odveč govoriti celo že o Idrijskem Krasu, na prehodu v svet Trnovskega gozda. Na savski strani pa razlikujemo Loško hribovje Polhograjsko hribovje ("Polhograjske Dolomite"! in t.im. Logaško-žirovske Rovte, ki nas prav kakor Idrijsko hribovje že vodijo na Kras. Za ves ta svet med Soro in Savo najbolj velja pokrajinska karakteristika, s katero smo skušali zgoraj označiti vse zahodne slovenske predalpske pokrajine: močno razrezani dolomitni in skrilavčevi hribi z vasicami, zaselki in polji po slemenih in terasah. V splošnem je svet bolj razdrapan ter doline globlje zajedene na soški strani, prijaznejši pa na savski, posebno še v Poljanski dolini. Doline spodnje Bače, Idrijce, Poljanske in Selške Sore so po prirodi dane posredovalke prometa od zahoda na vzhod; to svojo vlogo so igrale že v davni preteklosti, jo do neke mere izgubile, ko so se jim (razen Baške grape) izognile železnice in ko je vrh tega tod čez stekla tridesetletna državna meja, a jo bodo nedvomno v bodoče spet okrepile v interesu najkrajše povezave Ljubljane s Soško dolino in z Goriškim.

Na vzhodu se zahodno predalpsko hribovje zniža in potone pod ravninske sedimente tektonsko zasnovane Ljubljanske kotline. Ljubljanska kotlina je nedvomno izrazita gravitacijsko-geografska enota. Toda pokrajinski tip se⁴ fetr⁵ v njenem obsegu spreminja: njen severni, pravi gorenjski del je še docela alpski* njegove ravnine in dobrave smo obravnavali že tam. Zato⁶ pa⁷ e⁸ samo osrčje leotline, obsegajoče Ljubljansko polje in Ljubljansko barje, kjer je zaradi prometne odprtosti na panonsko in na kraško stran vzrastlo tudi srce Slovenije, naša Ljubljana, dejansko tipičen predalpski svet. Tu se - kakor smo to že poudarili ob primeru razgleda z Ljubljanskega Gradu - stikata alpska in dinarsko-kraška pokrajina. Tu se pod mladimi rečnimi nanosi ali pa v obliki preostalih višjih, apniško-dolomitnih (Šmarna gora, Rašica") in nižjih paleozojskih osamelcev (Rožnik, Grad, Golovec) dejansko nadaljuje geološko-petrografska zgradba Škofjeloško-polhograjskih hribov, močno znižana po tektoniki in eroziji ter deloma zakrita po akumulaciji, dokler se vzhodno od tod ne vzpne spet v Posavsko hribovje, tipičen začetek našega vzhodnega predalpskega sveta.

Vzhodne slovenske predalpske pokrajine. V Posavskem hribovju se v marsičem ponavlja oziroma nadaljuje pokrajinska slika z zahodne strani Ljubljanske kotline. Zaobljeno hribovje iz paleozojskih, skrilavcev se menjava z markantnimi, strmimi, razglednimi dolomitskimi vrhovi (Kum, Mrzlica, Lisca, Bohorj, pa tudi manjše apniške kraške planote so vmes (Slivna, Dole). Grape in doline, vstevši obe glavni, Savsko in Savinjsko ("Dp.hpr") - s⁹ g¹⁰ j¹¹ l¹² p¹³ g¹⁴ n¹⁵ p¹⁶ j¹⁷ š¹⁸ In SI r¹⁹ Sp²⁰ v²¹ f²² j²³ k²⁴ i²⁵ zelo tesne in strme pa v apnencu in dolomitu. Podobna kakor v škofjeloških hribih je do neke mere tudi kulturna pokrajina: vasice, zaselki in polja slede bolj terasam in prisojam kakor dolinam, njihovo skromno kmetijstvo služi le domačim potrebam, doline so živele in žive bolj s prometom kot s kmetijstvom. Vendar je Posavsko hribovje do neke mere različno od Škofjeloško-cerkljanskega. Njegova zgradba je enostavnejša, manj vkleščena in bolj razmaknjena, značaj²⁶ ii dajejo razmeroma enostavne "posavske gube", sistem podolžnih, v alpski smeri potekajočih²⁷ sinklinal in antiklinal. V njihovi smeri potekajo glavne doline, ki so še lažje prehodne kut na zahodu ter so zato še bolj v vseh časih posredovale promet med Celjsko in Ljubljansko kotlino, oziroma med Podonavjem in Sredozemljem. Pri tem so prišle na vrsto vse, enkrat bolj ena, drugič bolj druga, ustrezno različni vlogi, ki so jim jo predpisovali ugodni prirodni pogoji (Črni graben s trojansko cesto v rimski in moderni dobi), vloga fevdalnih postojank (Tuhinjska dolina v dobi andechs-meranskega Kamnika), ali moderna železniška tehnika, ki se ni ustrašila tudi tesnih debri (Savska dolina). Posavsko hribovje pa ima še nekaj, česar v Škofjeloško-cerkljanskem hribovju ni: po sinklinalah posavskih gub so segal²⁸ V-Ljubljansko kotlino zalivi-terciarneaa panonskega morja, ki niso v teh geoloških globelih zapustili samo ozkih pasov tipične terciarne gričevnate pokrajine, temveč so s premogom v svojih sedimentih ustvarili osnove za premogovne revirje Zagorje-Trbovlje-Hrastnik, Laško in Zabukovica. Terciarni zalivi so se proti vzhodu široko odprli: še danes so v vzhodnem Posavskem hribovju, vzhodno od Savinje in Save, starejši dolomitni in skrilavčevi hribi tem bolj osamljeni in odeti v okvir terciarnih goric, čim bolj gremo proti vzhodu (Orlica, Bohor, Rudnica). Prehod iz Posavskega hribovja v subpanonske gorice je torej počasen; temu ustrezno tudi v kmetijstvu subpanonske poteze (koruza, svinjereja, sadje, vinska trta) v vzhodnem Posavskem hribovju vedno bolj izpodrivajo subalpske.

Tudi v Spodnji Savinjski dolini (Celjski kotlini) prehaja subalpski svet izrazito v subpanonski. Pokrajinska slika je tam na prvi pogled zelo podobna kakor okrog Ljubljane: prodnate ravnine in dobrave sredi predalpskega hribovja. Toda razlika je v tem, da predalpski svet tu ne prehaja v dinarsko-kraški svet kakor okrog Ljubljane, temveč da se v njem občutijo očitni kulturnogeografski vplivi subpanonskega podnebja (sadje, trta in ne nazadnje hmelj). Subpanonsko pokrajinsko potezo pomenijo tudi terciarne gorice, ki jih marsikje pozna obod Celjske kotline; saj se ravno ob njih svet v širokih vrzelih odpira na panonsko stran.

Ena od takih vrzeli vodi ob Voglajni proti vzhodu ter se nadaljuje mimo Šmarja pri Jelšah v povirje Sotle. Podobne vrzeli značilno prekinjajo Konjiško-rogaško gorsko pregrado, vrsto osamelih, višjih apniško-dolomitskih gora, zadnjih odrastkov Karavank, ki štrle iz nižjega zložnejšega, povečini terciarnega sveta severno od Celjske kotline (Paški Kozjnj, Konjiška_gora, ^ Boč) . Vrzel na severozahodu, z vmesno stopnjo v intenzivno naseljenem področju Šaleške doline, kotline pliocenskega jezera, je od nekdaj posredovala promet: od Celja v Mislinjsko dolino in skozi njeno Koroško, vrzeli bolj na vzhodu pa promet na Dravsko polje in v Podonavje. Eno od njih, zahodno od Konjiške gore, še danes uporablja glavna cesta, drugo, vzhodno od tod, v terciarnem svetu med Ponikvo in Poljčanami, pa železnica med Celjem in Mariborom. Družbenogeografsko ločitvena vloga te pretrgane gorske pregrade, ki so jo skušali podčrtavati nemški geografi, da bi vsaj do sem utemeljili svoje aspiracije, je torej iz trte Izvita.

Onstran Konjiško-rogaške gorske pregrade se vleče od Mislinjske doline tja proti Konjicam spet pas nižjega, po večini terciarnega gričevja. Pri Konjicah se na široko odpre proti Dravskemu polju. Kot pokrajinski tip je to Južno pohorsko prigorje ali Doliško podoljje vsekakor enota zase, gravitacijsko-geografsko pa je razdrobljeno: deloma teži proti Mislinji, deloma proti Dravinji, deloma pa skozi vrzeli v Konjiško rogaški pregradi naravnost proti jugu. Tipičen izraz te lokalne gravitacijske razdrobljenosti sta stari krajevni središči Vitanje in Konjice, od katerih je drugemu moderna cesta dala več poudarka. Tu smo že v območju podravskega predalpskega sveta. Le-ta se začne že na avstrijskem Koroškem, kjer zavzema ponekod še visokogorske višine (Svinja, Golica). Kar ga je vključenega v meje naše države, ga čedalje pogostejše imenujemo Pohorsko Podravje. To je v glavnem tipična predalpska, sredogorska pokrajina, v kateri pa v nasprotju z večino drugega našega alpskega in predalpskega sveta docela prevladajo neapniške kamenine, deloma sedimentni skrilavci, še bolj pa kristalasti skrilavci in procrnne-. Apnenec in dolomit se držita tu samo še v posameznih zaplatah, zadnjih odrastkih Vzhodnih Karavank. Zato ves ta svet ni samo nižji od drugih naših alpskih pokrajin, temveč je tudi zložnejši, hrez skalovitih strmin, pokrajina značilne menjave zložnih slemen in kop ter še posameznih strmih, osamljenih apniških gora (Peca, Uršlja), pokrajina bujnega iglastega gozda, visoko v prisoje segajočih samotnih kmetij ter senčnih, slabo naseljenih grap, svet gozdarstva in hribovskega kmetijstva, deloma še zelo primitivnega, do nedavna ponekod požigalniškega. Doline je kmetijska naselitev zajela le tam, kjer so širše ali razčlenjene v terase (Mislinjska dolina nad Slovenjgradcem, Dravska dolina pri Muti in Radljah ter nad Mariborom). Pač pa so nekatere doline postale že svojčas otoki rudarske in obrtnoindustrijske dejavnosti ter so svojo vlogo v moderni dobi še stopnjevale bodisi zaradi svojih rudnih bogastev (Mežica) ali pa zaradi obrtnoindustrijske tradicije, ki je poleg ali namesto starih lokalno industrijskih krajev (Prevalje, Guštanj) ustvarila nove, velikopotezne, moderne (Ravne). Najsodobnejšo gospodarsko-geografsko potezo v pokrajini Pohorskega Podravja pa pomeni Dravska dolina, s svojimi hidrocentralami čisto svojkega gospodarsko-geografskega pomena ne samo za Slovenijo, temveč za vso Jugoslavijo. Posebno pokrajinsko vlogo igrajo nadalje tudi v Pohorskem Podravju terciarna podolja alpske smeri (Vzhodno-koroško pri Lešah, Lovrenško-ribniško), čeprav zaradi neapniške sestave svojega okvirja niso v tako ostrem nasprotju z njim kakor drugje v našem vzhodnem predalpskem svetu. Poseben poudarek gre še tistemu delu Pohorskega Podravja, ki je stisnjen med Dravo in državno mejo in je kljub spornosti svojega regionalnega imena (Kobansko) svojska pokrajina zase. Sicer smo o podrobnejši geografski rajonizaciji Pohorskega Podravja čitali že v zadnjem "Geografskem obzorniku". Opozoriti velja morda samo še, da se Pohorsko Podravje nekoliko razlikuje od drugih naših predalpskih pokrajin glede problemov svoje podrobne geografske razčlenitve: v njem se smer, v kateri se vlečejo pokrajinski tipi in smer temeljne prometno-gospodarske gravitacije (proti Mariboru) v glavnem ne nasprotujeta, temveč celo ujemata, zato si tudi osnovna razčlenitev na homogene pokrajinske enote ter na gospodarsko geografska, gravitacijska področja tu v glavnem nista navzkriž.

III. SLOVENSKE SUBPANONSKE POKRAJINE

Temeljne skupne poteze vsega našega subpanonskega sveta so tako geološko-morfološke kakor klimatske. Vse to je že nizek svet, ki visi na panonsko stran, nekdanje dno Panonskega morja, ki je ponekod razrezano v valovite terciarne gorice, drugod pa globoko prekrito s kvartarnim prodom, peskom in glino ter zoblikovano v obsežne ravnine. Označujejo ga prevladujoči vpljvl panonskega, zmerno kontinentalnega podnebja (toplo poletje, suha jesen, ostra zima) ter prirodno rastje panonskega tipa (hrast, kostanj, robinija). Kulturno-geografsko so to kraji intenzivnega poljedelstva, ponekod mošno~Tišmerjenega v specializacijo (vinograd, sadje), kraji goste naseljenosti ter za slovenske razmere še dokajšnje agrarne produktivnosti, ki pa spričo dejstva, da so pogoji za industrijsko dejavnost na splošno dokaj slabi, ne preprečuje, da bi večine teh krajev ne morali uvrstiti med slovenske pokrajine z najnižjim narodnim dohodkom.

Naše glavne subpanonske pokrajine. Med našimi ravninskimi subpanonskimi pokrajinami se ne od pravkar nacrtane gospodarskegeografske karakterizacije še najbolj odmaknila Podravska ravnina, obsegajoča t.im. Dravsko in Ptujsko polje. K Dravskemu polju štejemo ravnino ob Dravi od Maribora do zahodne okolice Ptuja. To je tipična predalpsko-subpanonska prodnata ravan, ki jo na zahodu (Pohorsko podgorje) in na jugozahodu (Čretel obkrožajo bolj mokrotni, ilovnato-glinasti deli, ob Dravi pa je razčlenjena v terase. Sredi nje se drže še široki kompleksi borovega gozda~polja, ki segajo~varije, pripadajo že vsem, ki so deloma razporejene v dolgih vrstnih tlorskih vzdolž dravskih teras med Mariborom in Ptujem ter ob robu Čreti, deloma pa v gručah v Pohorskem podgorju ob potekih, ki priteko s Pohorja in so speljani v "izgone" ("Izgonske vasi"). Dravsko polje se proti vzhodu brez izrazitega prehoda nadaljuje v zoženi del ravnine, ki ga navadno imenujemo Ptujsko polje. Vsa Podravska ravnina je tipična subpanonska agrarna pokrajina s tradicionalnim, dokaj intenzivnim kmetijstvom, slonečim na žltUj^ krompirja_ijI_živinoreji, vendar ponekod s težnjo k specializaciji ("Lukova dežela" na Ptujskem polju). Do neke mere v nasprotju z večino drugih naših subpanonskih področij je bila Podravska ravnina že od nekdaj na nočnem prometnem prepihu. Saj je na široko odprta na podonavski vzhod, po že omenjenih vrzelih v Konjiško-rogaški pregraji na jugozahod, po lahkih prehodih čez Slovenske gorice na sever ter po dolinah in podoljih Pohorskega Podravja na zahod. Zato je naseljenost tu že stara. Prometna važnost~Podravske ravnine. Čie v starejši dobi pripomogla Ptuju k njegovi nadpoperčni vlogi, medtem ko je pozneje, ko se je, še posebno v dobi železnice, čedalje bolj uveljavljala osnovna prometna, pa tudi politično-geografska smer nekdanje Avstrije od Dunaja proti Trstu, težišče prestavilo v Maribor. Zato je Maribor postal sorazmerno močan moderni prometni in industrijski center, ki je - v najnovejši dobi nad vse okrepljen z močjo dravskih hidrocentral - posegel s tipalkami svojih industrijsko urbanizadjskih vplivov ne samo ob železnici v Pohorsko podgorje, temveč tudi na ostalo Dravsko polje. Poslednoje_sprožil tudi nastanek Kidričevega, osamele industrije sredi ravninskih gozdov že na prehodu ne Ptujsko polje. Pravo Ptujsko polje pa je ostalo zaenkrat še najbolj čisto agrarnJT~lIe"lr~vse podravske ravnine, pa tudi Ptuj sam še ne more mnogo čez vlogo središča svoje agrarne okolice ter tipičnega mesta muzejev in izkopavanj.

Podravska ravan obroblija na severu Slovenske gorice, nedvomno naše najbolj tipično subpanonsko gričevje. Na zahodu so se dokaj visoke, gozdnate, na vzhodu, v tako imenovani Prlekiji, pa že nižje in zložnejše. In medtem, ko je na zahodu razen vinogradov še mnogo polja in sadovnjakov, se na vzhodu uveljavi intenzivna vinogradniška pokrajina s hrami in viničarijami, raztresenimi po slemenih in vrheh, z vinogradi po prisojnih straneh, z gozdovi po osojnih, s travniki po širših dolinah ter z njivami po dolinskih terasah in zložnejših obronkih. Zlasti Ljutomerske-in-Radgonske gorice so naše najintenzivnejše_in najkvalitatnejše--vinogradniško pp;rQfieV~^raEI~pa~tlpi?no področje do nedavna tuje, meščanske, -polfevdaine in cerkvene vinogradniške posesti ter izkoriščanih viničarjev in želarjev. Prav tam je danes nekaj tipičnih primerov modernih zadružnih ali državnih vinogradniških gospodarstev.

Gravitacijsko Slovenske gorice kajpada niso enotne, temveč teže v glavnem na tri strani: na jugu proti Ormožu in Ptuju, na zahodu naravnost na Maribor in na severovzhodu v Pomurje. Pomurje je široka, danes* tudi upravno-organizacijsko

* tj. 1.1956, ko je še obstojal okraj Murska Sobota.

uveljavljena enota, ki pa pokrajinsko ni homogena, saj jo sestavljajo ravnine in gorice. Pomurska ravnina sestoji na desnem bregu iz Murskega polja, ravnine med Radgono in Ljutomerom, ter iz Apaškega polja (ne kotline!) zahodno od Gornje Radgone; le-ta je nastala prav tam, kjer segajo Slovenske gorice tik do Mure in ločijo obe ravnini. Prekmurska ravan ha levem bregu-pai se deli na Ravensko, zahodno od Murske Sobote, in na Dolinsko, vzhodno od tod. V prirodi se na Pomurski ravnini ponavlja slika z Dravskega polja, kulturnogeografsko pa je pokrajina še mnogo bolj panonska. Ni pa v tem pogledu homogena; dolga stoletja trajajoča meja na Muri med Avstrijo in Ogrsko je vtisnila Prekmurski ravnini precej drugačnih potez kakor jih kaže Mursko polje. Medtem ko je na Murskem polju zemlja intenzivno in dokaj sodobno obdelana ter kažejo vasi že po svojem videzu precej imenitno lice, je na prekmurski strani agrarna produktivnost precej slabša, tam je še precej slabih pašnikov in host, življenje in gospodarstvo je bolj zaostalo, večja je bila do nedavna prometna osamljenost, močnejše drobljenje zemljiške posesti, krepkejše posledice dalj časa trajajočega in izrazitejšega fevdalnega režima, s tem v zvezi manjša navezanost kmeta na zemljo ter močna težnja k trajnemu, posebno pa še k sezonskemu izseljevanju. Na zunanjo so posebno značilne velike prekmurske ravninske vasi, pogosto na dolgo razvlečene, skrite v zelenje, s svojimi koruznjaki in gosmi zares tipično panonske.

Toda tudi Prekmurje ima svoje gorice. Pokrajina Gorlčko z osamljenim nadaljevanjem v Lendavskih goricah je gričevje sila zložitnih, enoličnih oblik; razčlenjeno podobno kakor sosednji štajerski Graben-land skoraj povsod po grabah, potekajočih od severa na jug. Bolj kakor v Slovenskih goricah se tu uveljavijo že najmlajši terciarni, pliocenski sedimenti, zlasti pustni prodniki, ki se jih kaj rad drži borov gozd. Na splošno je sicer Goričko po prirodi podobno Slovenskim goricam, kulturno-geografsko pa je dokaj različno: razen v Lendavskih goricah je tam zelo malo vinogradov, za katere na Ogrskem ni bilo konjunktore, pa še kar jih je, so slabi. Tudi ostalo kmetijstvo je dokaz zaostalo, kmečka posest je silno razdrobljena, zemlja izpostavljena eroziji, gozd steljarjenju in degradaciji; kmetije so globoko pasivne, sezonsko izseljevanje močno.

Če se zdaj vrnemo na Dravsko polje in nadaljujemo svojo pot po našem subpanonskem svetu proti jugu, naletimo na naše drugo najbolj tipično subpanonsko vinogradniško področje, na Haloze. Haloze so bile do nedavna slovenska pokrajina z najbolj kričečimi socialnimi razmerami. Slovenskim goricam so bile podobne po močno razširjenem vinogradništvu in po krepkem deležu zunanje in nekmečke posesti; ker pa je svet tu višji in bolj strm, se domačin ni mogel niti zdaleč tako trdno opreti na polje kakor v Slovenskih goricah, temveč je bil na milost in nemilost prepuščen izkoriščanju vinogradniških posestnikov, hkrati pa vsem muhavostim vinogradniške konjunktore. Položaj viničarja je bil še znatno slabši kakor v Slovenskih goricah, pa tudi vinogradništvo samo bolj zaostalo.

Vinorodne terciarne gorice pa se s Halozami ne končajo, marveč se nadaljujejo proti zahodu in proti jugu. Proti zahodu preidejo Haloze polagoma v Dravinjske in Podpohorske gorice, ki niso ugodnejše od Haloz samo po svoji nižji legi in zložnejšem reliefu, ki daje tudi polju več prostora, temveč tudi po svojem položaju ob našem glavnem subpanonskem prometnem hodniku med Mariborom in Celjem. Zato se je tu razvilo nekaj značilnih krajevnogospodarskih središč (Slov. Bistrica, Konjice, Poljčane), od katerih je prvo zajel tudi že val moderne podravske industrializacije.

Na jugu se terciarni goriški svet nadaljuje onstran Konjiško-rogaške pregraje (Boča, Donačke gore) na Sotelsko ali v Posotelske gorice. Tu smo na področju, kjer se zalivi terciarnega sveta iz Posavskega hribovja razširijo in sklenejo v široko gričevnato pokrajino. In če ima zahodni del pokrajine med?avo~in Sotlo, ki se v glavnem odmaka še k Savinji in Savi, Se toliko značilnosti Posavskega hribovja, da ga lahko uvrstimo tja, je njen vzhodni del, v porečju Sotle, tipičen subpanonski svet živo razgibanih goric z gosto drobno naseljenostjo v zaselkih, ter z močnimi subpanonskimi potezami v podnebju in zato tudi v **kmetijstvu**, kjer se močno uveljavljata na severu bolj sadje, na jugu (Bizeljsko) pa vinograd. Pokrajina ne spominja na sosednje Hrvaško Zagorje samo po svoji fiziognomiji ter po svoji zgodovini (zelo močan nekdanji fevdalizem, kmečki upori, mnogo gradov in nekdanj pomembnih, danes nevažnih trgov), temveč tudi po svoji današnji, nad vse gosti kmečki naseljenosti, ki pomeni že pravo agrarno preobljudenost, po svoji drobni zemljiški posesti ter po svoji splošni gospodarski in družbeni zaostalosti, še posebno usodna je za Sotelsko izrazita prometna odmaknjenost, ki je malokje na Slovenskem tako močna. Zaradi nje iz teh

krajev ni prišlo niti do močnejšega izseljevanja, ki bi morda nekoliko olajšalo prenaseljenost. Zaradi neizgrajenosti modernega prometnega omrežja pokrajina tudi nima enotne gravitacije, temveč teži po krajevnih prometnih žilah proti oddaljenim železnicam ob Savinji in Savi. Samo njen severni del ob progi Grobelno-Rogatec je prometno bolj zaživel in zahaja vedno močnejše v gravitacijsko območje Celja in industrijskih Štor. Nova železnica ob Sotli navzgor, bo verjetno položaj precej spremenila.

Zadnja naša povsem subpanonska pokrajina na jugu je Brežiško-krško polje. Podobno kakor druge naše subpanonske ravnine, je tektonsko zasnovana ravan, s terciarnim gričevnatim obrobjem, ob Savi in Krki zatrpna s prodromi, ob manjših vodah in na obrobju pa z glinastimi in ilovnatimi sedimenti. V svojem podnebju ima izrazite subpanonske poteze, ki se ne zrcalijo samo v vinogradih po obrobjih terciarnih goricah, temveč tudi v širokih ostankih hrastovih gozdov (Krakovski-[^]gozd, Dobrave). V kulturni geografiji spominja na druge subpanonske Tavnirje tudi po tem, da so po prodnatih ravninah razvrščene sorazmerno velike vasi s širokimi odprtimi polji, medtem ko kažejo obrobne gorice bolj raztrgano zemljiško in naselbinsko lice vinogradniške pokrajine.

Pokrajine na prehodu iz subpanonskega v predalpski in kraški svet. Medtem ko je meja med subpanonskim goriškim in ravninskim svetom ter predalpskim hribovjem v severovzhodni Sloveniji, zlasti v Podravju, razmeroma ostra ter se prične rahljati šele med Sotelskim in Posavskim hribovjem, je na Dolenjskem, kjer se nizki subpanonski svet neposredno stika z nizkimi pokrajinami predalpske in kraške notranjosti, najmanj markantna. Tu segajo daleč v notranjost pokrajine, ki bi jih težko imenovali že predalpske ali dinarsko-kraške, ki pa jih kljub močnim subpanonskim klimatskim, vegetacijskim in kulturnim vplivom ne moremo še šteti k pravih subpanonskim.

Takšna je na primer pokrajina na Srednjem Dolenjskem, kjer se svet s subpanonskimi potezami ob Mirni zajeda v predalpski, ob Temenici pa v nizki dolenjski kraški svet. Vse to je zložna, prijazna gričevnata pokrajina, silno močno obdelana in naseljena, saj je v njej odstotek obdelane zemlje tako močan, kakor nikjer druge v notranji Sloveniji. Subpanonski vpliv se v pokrajini ob Mirni in Temenici kaže najbolj v tem, da sega tod čez subpanonsko vinogradništvo še do okolice Litije, še nedavno pa je segalo celo v bližino Ljubljane.

Drugo podobno področje je dolina Srednje Krke ali Novomeška pokrajina. Krka s pritoki se je tu zajedla v gričevnati svet, nadaljevanje Krške kotline, ki je na vzhodu še terciaren, povečini pa že nezozojski, aprilski, s prvimi kraškimi potezami, ki pa ~pokrajini" še ne dajejo izrazito Kraške planote (Opatova gora). Subpanonski pa so Gorjanci po svojem v nizko, aja Qns&Q obrobje pomaknjem položaju, ki spominja že na panonske osamelce, ...pa po svoji vegetaciji; saj raste po njih skoraj samo listnat gozd, z močno vlogo hrasta in kostanja zlasti v nižjih legah.

Svojevrstno prehodno pokrajinsko vlogo imajo Gorjanci, osamljen tektonski gorski čok. Gorjanci pomenijo stik vseh treh pokrajinskih elementov predalpskega, dinarsko-kraškega in subpanonskega. Alpski je v njih osnovna tektonska in orografska smer, dinarsko-kraške so nekatere sekundarne zgradbene poteze, ter nekatere tipični kraški pojavi, zlasti ponikalnice in Vftžčasfee planote (Opatova gora). Subpanonski pa so Gorjanci po svojem v nizko, aja Qns&Q obrobje pomaknjem položaju, ki spominja že na panonske osamelce, ...pa po svoji vegetaciji; saj raste po njih skoraj samo listnat gozd, z močno vlogo hrasta in kostanja zlasti v nižjih legah.

Onstran Gorjancev, v Beli krajini, predalpskih potezji vfič. Pač pa se tu enakovredno prepletajo subpanonski in dinarsko-kraški elementi. Če gledano na Belo krajino z roba Gorjancev ali Dolenjskega Krasa, se nan pokaže kakor morje, široko odprto na panonsko stran. Mnogo panonskih potez ima Bela krajina tudi v podnebju, v gospodarstvu (vinogradništvu) in v kulturni geografiji na sploh (tip hiše). Toda, če pridemo bliže, brž spoznamo, da so njena tla izrazito kraška, da gre pravzaprav za nizko, suho, močno kamenito kraško ploščo, ki se čez Kolpo nadaljuje v Hrvaški nizki Kras. Redke vode teko počasi, zajedene v živo kraško skalo, zemlja rodi malo, pokrajina je siromašna, prometno od rok in pasivna. V tem nedvomno spada bolj k dinarskemu kot subpanonskemu svetu. Ta njena odprtost proti dinarskemu Balkanu in sorodnost z njim se kaže tudi v

vsej njeni zgodovini, v pisanem poreklu njenega prebivalstva, v njeni folklori, ki je v marsičem že bolj dinarsko-balkanska (kolo) kakor pa alpska; kot most Slovenije na Balkan pa se je še posebno jasno pokazala s svojo vlogo v narodno-osvobodilni borbi, ko je v povezavi z ostalimi jugoslovanskimi narodi postala prvo jedro osvobojene Slovenije.

IV. KRAŠKE POKRAJINE NOTRANJE SLOVENIJE

Naš notranji kraški svet kaj radi dele na Dolenjski in Notranjski Kras, kar pa je prav malo nazorno, saj je ravno po kraških planotah~Qkrog~Blok in Loškega potoka tradicionalna meja med Dolenjskim in Notranjskim kaj nejasna, predvsem pa ne igra v pokrajinskem licu nobene vloge. Zdi se mi primerneje razdeliti naš notranji kraški svet na Nizki Dolenjski Kras, na pokrajino Visokih planot in polj ter na Visoki kraški rob, s katerimi se te planote lomijo proti nižjemu primorskemu svetu.

Nizki Dolenjski Kras se širi predvsem na obeh straneh osamljene dolinske brazde ob zgornji Krki, ki je že sama po sebi izrazito kraška. Vso pokrajino tamošnjih sorazmerno nizkih, pa močno zakraselih planot, porastlih z malo vredno hosto, pogosto imenujemo tudi Suho krajino, čeprav je to ime prvotno označevalo samo njen del južno od Krke. Pokrajina je prometno odmaknjena, siromašna in zaostala, med najbolj, zaostalimi v Sloveniji. Samo s svojim severnim delom ob Temenici in 6Kr6g~"lientvida sega v gosto naseljeno področje Srednjega Dolenjskega, ki smo se ga dotaknili že v prejšnjem odstavku. Edino tam je nekaj več prometne odprtosti prinesla dolenjska železnica, ki je do zgraditve nove ceste pomenila glavno, čeprav dokaj skromno dolenjsko prometno arterijo.

Svet Visokih planot in polj, je povečini precej visok in porastel z bujnimi gozdovi. V ničemer se ne spominja na kraško pokrajino primorskega tipa, saj je proti klimatskim vplivom z morja še močno zaprt. V njem se planote ali široki, po suhih dragah in žlebinah razčlenjeni kraški masivi (Kočevski Rog, Velika gora, Mala gora, Zahodne kočevske planote, Bloke, Rakitenska in Logaška planota,

Snežnik, Javorniki, Hrušica, Nanos, Trnovski gozd, Banjšice) prepletajo s kraškimi, povečini v dinarski smeri razporejenimi polji (Kočevsko, Ribniško, Dobropolje, Loški potok, Loška dolina, Cerkniško, Planinsko in Logaško polje), JsJL. jih suhe doline, ostanki nekdanjih nadzemeljskih tokov ne samo morfološko, temveč tudi prometno vežejo med seboj. Glavno bogastvo teh krajev je gozd; plodna zemlja in vasi se drže le kraških polj in suhih dolin, le izjemoma in v manjšem obsegu tudi kraških planot (Bloke). Kmečko gospodarstvo je bilo tu od nekdaj močno pasivno, zato so si ljudje pomagali z domačimi obrtmi (suha roba), so krošnjaričili (nekdanji Kočevjarji) ali pa se izseljevali, saj so ravno ti kraji dali največ naših izseljencev v Ameriko. Gospodarska perspektiva notranjekraških planot in polj je skoraj samo v gozdu, lesni industriji in do neke mere še v živinoreji. Relativni gospodarski pomen gozda je tako močan, da so prihajali celo -interesi enotnega gozdnega gospodarjenja na tem širokem, sklenjenem gozdnem področju v navzkrižje z različnimi interesi nekdanjih okrajev (Ljubljana, Kočevje, Koper), katerih meje so potekale po teh dokaj redko naseljenih planotah

Svet notranjekraških planot in polj pa prekinja več manjših, a pokrajinsko silno značilnih nekraških pokrajinskih oken, v katerih prihaja izpod apnenca na dan starejša, deloma paleozojska, deloma spodnjetriadna skrilavčeva osnova. Vsako od teh oken pomeni otok normalnega, po nadzemeljskih vodah in dolinah razrezanega hribovitega sveta sredi kraških planot. Vsako od njih ima svoje normalno porečje, katerega glavna odvodnica pa navadno ponikne, brž ko dospe na sosednja kraška tla. Tudi vasi, pogosto manjši zaselki, ki jih sam kras ne pozna mnogo, nas s svojim licem in svojo razporeditvijo po slemenih, kopah in terasah bolj spominjajo na pokrajino, kakršna je v Posavskem hribovju kakor pa na sosednji Kras. Eno od takih oken je že skoraj v celoti izven slovenskega ozemlja, na Čabranskem vanj se je globoko zajedlo povirje Čabranke pri Čabru. Drugo okno je na Kostelskem ob Kolpi, južno od Kočevja, kjer se zlasti pokrajina okrog Banje Loke značilno razlikuje od prave, kraške kočevske pokrajine. Jasno prihaja pokrajinsko do izraza tudi okno Velikolaške pokrajine, kjer zbira svoje vodovje Rašica, ki potem na svoji poti proti Dobrepolju ponikne. Četrto okno pa so Vidovski hribi severovzhodno od Cerknice, v nasprotju s sosednjimi Blokami in Logaškim Ravnikom živo razčlenjen svet, ki omogoča normalno nadzemeljsko življenje Cerknishčici, Iški, deloma tudi še Rašici.

Visoki kraški rob, v katerem se notranje-slovenske kraške planote (Javorniki, Snežnik, Nanos, Hrušica, Trnovski gozd) vzpno še nad 1000 m visoko, preden se odlomijo proti nižjim planotam in goricam, je pokrajinsko izredno markanten, saj pomeni dokaj ostro mejo proti primorski Sloveniji. To mejo pomeni v dveh pogledih: po višini, ki se tu v skoku zniža in nas pripelje v kraje, kjer se lahko že uveljavi primorski klimatski vpliv, in po pokrajinski sliki, kjer se bujni gozd notranjosti umakne mnogo šibkeje ali sploh neporastlim, proti morju obrnjenim pobočjem, notranje-slovenski tip kmečke hiše s strmimi, prvotno slamnatimi strehami pa primorskemu tipu kamenite hiše z zložno, iz žlebnikov sestavljeno ter zaradi burje pogosto s kamenjem obloženo streho. Tudi kmečko naselje spremeni svoje lice: medtem ko so na notranji strani, tudi kjer ni samotnih kmetij ali razloženih naselij, domovi po vaseh razporejeni dokaj vsak sebi, se ob visokem kraškem robu prične vedno pogostejše uveljavljati sredozemska močno kompaktna zazidanost. Ta prirodnogeografska in kulturnogeografska meja, ki je sicer močno markantna povsod na prehodu iz notranje Evrope na Sredozemlje, je ravno ponekod na Slovenskem (posebno v območju Trnovskega gozda, Nanosa in Snežnika) izredno ostra. Drugod pa nas tudi tu vodijo pokrajine močno prehodnega značaja iz gozdnote slovenske notranjosti v odprti, toplejši in svetlejši, pravi primorski svet. Zato se moramo najprej nekoliko ustaviti ob njih.

V. SLOVENSKE PRIMORSKE POKRAJINE

Skupna poteza vsega našega primorskega sveta je podobno kakor pri subpanonskem v tem, da je nižji in že zato klimatsko ugodnejši, še posebno pa, da se v njem bistveno uveljavljajo vplivi sredozemskega podnebja, vegetacije, kulture in življenja. Značilna je tudi menjava apniških nizkih kraških planotastih pokrajin z vmesnimi flišnimi pasovi, ki so jih vode razrezale v razgibana brda in gorice. Flišne pokrajine, so na splošno za naselitev in obdelavo ugodnejše, ne morda ker bi bila njihova zemlja boljša, temveč zato, ker je več, ker v flišu ni golih ali slabo zaraslih skalnatih tal in ker je tudi vode več. Do neke mere velja vse to že za pokrajine, ki smo jih zgoraj označili še kot prehodne.

Prehodne primorske pokrajine. Že pri predalpskem svetu smo našli nekatere pokrajine, ki kažejo bolj ali manj jasne primorske poteze. Močan primorski prirodnostni in kulturni vpliv smo zabeležili v Beneški Sloveniji, nekaj šibkejšega smo opazili na Spodnjem Tolminskem in v spodnji Baški grapi, do kamor seže predvsem mediteranski tip hiše in naselja.

Na stiku z notranjim kraškim svetom pa je takšna izrazita prehodna pokrajina Pivka. To je obsežna, nad 500 m visoka zajeda plitvega flišnega sveta v visoki kraški rob. Samo rahla, večkrat prekinjena vrsta kraških zaplat pri kraju Pivki, nekdanjem šentpetru na Krasu, jo loči od sosednjih flišnih področij, vipavskega in brkinskega. Pokrajina ima sicer nadzemsko vodovje, ki se zbira v Pivki, ki pa na severnem obrobju (Postojna, Predjama) izgine v kraško notranjost. Pa tudi sicer je ves okvir pokrajine tako izrazito kraški, da štejemo Pivko kljub njemu flišnemu pokrovu med klasične kraške pokrajine. Posebno Zgornja (ali Podsnežniška) Pivka "okrog Knežaka, Biča in Zagorja ima" značaj kraške pokrajine s širokimi, plitvimi, sorazmerno plodnimi kraškimi globelmi. Na Srednji Pivki okrog Prestranka in Slavine se uveljavi že fliš, Spodnja ali Podnanoška Pivka, ki jo kaj radi, čeprav ne posebno posrečeno, imenujejo tudi Postojnsko "kotlino", pa ima skoraj značaj kraškega polja na meji med flišem in apnencem. V pivški pokrajini se na splošno meša značaj visokega kraškega polja s prvimi primorskimi potezami. V glavnem pa je notranjekraški pokrajinski element mnogo močnejši ne samo v prirodi, temveč tudi v kulturni geografiji, saj je kmetijstvo tu še čisto notranjeslovenskega tipa, pa tudi kmečka hiša in naselje imata še čisto notranjeslovenski, lahko bi rekli notranjski značaj. Če ne bi v času tridesetletne italijanske zasedbe prodrli sem dokaj močni primorski življenjski vplivi in če ne bi pokrajina do neke mere reliefno in prometno visela na primorsko stran, bi jo še težje ali sploh ne uvrstili med "primorske" pokrajine, tem bolj ker je tudi gospodarsko krepko navezana na gozdove visoke kraške notranjosti.

Prehodni, še daleč ne čisto primorski so tudi Brkini ali Brkinska Brda, precej visoko, skoraj do 800 metrov visoko flišno hribovje jugozahodno od tod, v glavnem že onstran doline Brkinske (ali Notranjske) Reke. V Brkinah so kljub hribovitemu svetu vasi precej velike, razporejene po širokih, močno uravnjenih slemenih in brdih. Njihovo lice je sicer že močno primorsko, ne pa njihova polja. Mešanih mediteranskih kultur v terasah še ni, precej je sicer sadja, toda sadovnjaki spominjajo bolj na notranjo Slovenijo kot na primorsko; vinogradov je malo, čeprav jih je bilo verjetno nekoč več. Razmeroma obsežna odprta polja

so razdeljena na delge~njihova glavna kultura je žito, njih obdelovanje podobno kakor v notranji Sloveniji. V Brkine je na severovzhodnem obrobju vrezana dolina Reke (ali Velike vode), ki je v spodnjem delu ozka, skoraj nenaseljena, še brez primorskttrrlčuTturr~Sele kjer se pri Vremah, že v apnencu, dolina odpre proti Krasu, kjer Reka zatem ponikne v Škocijanskih jamah, je dokaj ostra klimatska meja: tam se začno vinogradi in tam sadno drevje dokaj prej zacvete in obrodi kakor više gori.

Pokrajina nekako zase je Ilirskobistriško podgorje, obsegajoče zgornji, širši del doline Brkinske Reke ter Podgoro, vasi v jugozahodnem vznožju Snežnika. Čeprav je po prirodi tudi to brkinska pokrajina in se od višjega zaledja kraške notranjosti razlikuje predvsem po tem, da pozna sama skoraj samo listnat gozd, je na njeno življenje bistveno vplivala bližina snežniških iglastih gozdov, ki je prišla do gospodarske veljave posebno pod Italijo, ko je bila zadrega, bolje rečeno konjunktura za les velika. Na ta način se je pokrajina okrog Ilirske Bistrice gospodarsko nerazdružno navezala na visoko kraško notranjost. Pri tem je sodeloval še drug moment, ki je tudi sicer vtisnil pokrajini poseben kulturno-geografski pečat: to je stara prometna pot, ki vodi tod mimo čez kraške suhe doline pri Jelšanah in Šapjanah proti Reki. Zato se v tem podgorju bolj kot na Pivki kažejo zlasti v fiziognomiji hiš in naselij že precejšnji primorski vplivi.

Prehodna je tudi še pokrajina jugozahodno onstran Brkinov: široka, pusta in kamenita suha kraška dolina med Brkini in Čičarijo, ki jo najprimerneje imenujemo Podgrajsko podolje. Ker je še precej visoka-ter jo čičarija zapira proti močnejšim vplivom z morja, je še vedno bolj kraška kakor primorska. Njene vasi so siromašne, kamenite in kraške, njihovo močno razdrobljeno polje se drži vrtač ali pa zagatnih kotanj slepih dolin,"v katerih končujejo svojo nadzemnijsko pot normalni potoki iz Brkinov.

Prave slovenske primorske pokrajine. Če se povprašamo, kje je tista najbolj severna slovenska pokrajina, v kateri so primorski vplivi že tako močni, da~jo smemo uvrstiti pod zgornji "naslov se mi zdi, da se moramo ustaviti na Kanalskem, v Soški dolini okrog Kanala. Tam sega ob Soči navzgor nekako do Ročinja nad Kanalom močan zatok primorske pokrajine s tipičnimi sredozemskimi hišami in naselji, z brajdaml in sadovnjaki v terasah, marsikje že v obliki tipično sredozemskih mešanih kultur, kjer rasteta Lrta ali sadno drevje kar sredi žita ali drugih poljskih sadežev. (Vendar velja to v glavnem samo za dolino in nižja pobočja Kanalskih hribov, medtem ko so više gori, na desnem bregu od Korade mimo Liga proti Kolovratu, na levem pa na Banjški planoti, naselja sicer že močno primorska, kulture pa še bolj kraške ali predalpske. Vsekakor je hribovje na desni strani doline (Liško ali Koradsko hribovje) tudi v tem pogledu močnejše primorsko pobarvano, saj nas njegova pokrajinska podoba že močno spominja na Beneško Slovenijo.

Koradsko hribovje, ki je že samo povečini iz fliša, se proti jugu zniža v Goriška Brda, nizke terciarne gorice z intenzivno, čedalje bolj specializirano in komercializirano kulturo sadja in vinske trte. Pokrajinsko lice je v Brdih tako močno mediteransko kakor redko kje drugje v Sloveniji. Mediteranska so velika, tesno strnjena naselja po vrhah in slemenih z vmes raztresenimi domačijami kasnejših naseljencev in kolonov, mediteranski je tudi tradicionalni način obdelovanja z mešanimi kulturami v terasah. Ta način se sicer s specializacijo čedalje bolj umika čistim vinogradom in sadovnjakom, s tem pa izpostavlja Brda nevarnostim konjunktturnih kriz in kolebanj, od katerih je bila najznačilnejša kriza briškega vinogradništva in sadjarstva pod italijansko zasedbo, ko za briške proizvode ni bilo nikjer primernih tržišč.

Intenzivna specializirana agrarna pokrajina se iz Brd čez nemogočo mejo okrog Sabotina nadaljuje v Goriško ravan, izrazit zatok mediteranskega vpliva, sončno, zeleno» prijazno in vrh tega prometno ugodno pokrajino. ŠredT~nTe~}e~zrastla Gorica kot izraz važnega prometnega razkrižja in gospodarske gravitacije vsega Posočja, ki pa ji je nedavno prerezala glavne življenjske živce nesmiselna nova meja. Tudi goriška okolica se je s posredovanjem goriškega tržišča v moderni dobi usmerila v specializirano, intenzivno, povečini čisto vrtnarsko kmetijstvo z zgodnjo zelenjavo in sadjem kot glavnimi proizvodi.

Onstran s soškimi prodnimi nanosi zatrpame Goriške ravnine se flišni svet Brd široko nadaljuje na Vipavsko. Hrbtenica Vipavskega je sama Vipavska dolina, ki je ponekod, zlasti v svojem zgornjem delu ter ob Lijaku, široka in ravna, drugod pa vsa preprežena s flišnimi brdi. Južno od nje se vzpenjajo nekaj višja Vipavska Brda ali Vipavski Vrhje, ki se končajo na jugozahodu nad globoko, tektonsko zasnovano dolinsko zajedjo ob Raši in Branici, onstran katere se prične že apniški Kras. Ne samo po prirodi, temveč tudi kulturno-geografsko spominja

vipavska pokrajina močno na Gorlška Brda. Tudi tu se velike, močno strnjene vasi primorskega tipa mešajo z manjšimi in mlajšimi zaselki, tudi tu sta vinska trta in sadje močno v ospredju. Vendar vipavsko gospodarstvo ni šlo v specializaciji tako daleč kakor Brda. Veliko hⁿl^fL^li^{!!}!^--¹"¹³-p"i jg^L. popfthnp pa na živino, ki najde v daljnjih travnikih Vipavske doline kakor tudi po višinskih pašnikih Trnovskega gozda in Nanosa pogoje, kakršnih v Brdih ni. Vipavsko je vrh tega prometno bolj odprto kakor Brda. Zato je doživelo tudi več težnje k industrijski dejavnosti, naslanjajoči se na krajevne surovine (industrija sadnih izdelkov in lesna industrija vjdovjčlal) . Ir. čeprav jS" meja med gozdno kfaško notranjostjo in nizkim primorskim svetom ravno na Vipavskem najostrejša, še več, morda ravno zato, se je Vipavska dolina, podobno kakor že tudi Solkan, s svojo na tradiciji slonečo lesno industrijo gospodarsko navezala tudi na visoko gozdno zaledje. Tega seveda v Brdih tudi ni bilo.

V srcu rodovitne goriške in vipavske pokrajine človek ne bi slutil, da se v neposredni bližini širi še ena, prav tako primorska,, a že izrazito kraška in zato nekaj manj prijazna in radodarna pokrajina. To je Tržaški Kras. Njegov rob se širi južno nad Goriško ravnino in spodnjo Vipavsko dolino, kakor da bi se tam vzpenjale gore. Šele pri pogledu z višine se pokaže, da to niso gore, temveč samo v nekaj višji obod uokvirjena kraška planota. Prav tako nas preseneti prehod iz Vipavskih Brd na Kras. Onstran doline Raše in Branice se nadaljuje svet približno iste višine kot v Vipavskih Brdih. Toda kamenina se je spremenila, vode so izginile v zemljo, namesto razgibanih slemen in dolin se pred nami širi enolična kraška planota, razjedena po vrtačah in suhih dolinah, z velikimi tesno zgrajenimi kamenitimi vasmí, z njivami med ogradami, po vrtačah in suhih dolinah ter z vinogradi, po terasiranih pobočjih vmesnih vzpetin. Enolična pokrajina, še najživahnejša spomladi, ko zacvete sadno drevje in je rdeča kraška zemlja sveže preorana in prekopana. Ponekod, kjer je apnenec manj čist ter daje obilnejšo in boljše zemljo, kakor je to na primer v domovini terana med Tomajem in Komnom, so kraška tla mnogo bolj obdelana in donosna kakor drugod. S strmim robom se Kras na jugozahodu spusti v Tržaško primorje, ki je v svoji osnovi ševedno slovensko. Tam nas čaka še eno pokrajinsko preseenečenje: v znožje skalovite kraške planote je prislonjeno veliko primorsko mesto, ki ga uzreš šele, ko si tik nad njim. Mesto velikega modernega pomorskega obtoka dobrin in bogastev, mesto, ki iz bližnje kraške puščave že stoletja črpa najplemenitejše življenjske sokove, delovno silo slovenskega Kraševca, ne da bi mu iz tujega ali potujčenega žepa vračalo vsaj skromen del teh dobrin in bogastev. Res je ironija, da je usoda postavila najbornejši del slovenske zemlje tik pred vrata, skozi katera se odpira pot v veliki in bogati svet ter ga je celo z državno mejo odrezala od njega.

Ta za slovensko zemljo tako simbolični kontrast se nam pokaže še v bolj jarki luči, če se podamo še v slovenske kraje južno od Trsta, na Koprsko primorje. Tam, v slovenski Istri, zadnji slovenski pokrajini na naši poti, se Trstu ne približa samo kraška goličava. Res se sicer Tržaški Kras nadaljuje na jugovzhod v skalnato valovje Podgrajskega podolja in v visoko apniško stopnico Podgorskega Krasa, ki se širi v podgorju Čičarije proti osrčju Istre. Toda ravno pod to podgorsko kraško stopnico se svet s strmim, prisojnim Bregom-(Bržino) nenadoma prelomi v zelene, sončne in plodne flišne Šavrinke gorice, ki segajo tja do tržaških vrat in ki jim dva~~~StroW~~ in plitva zaliva, v katera potoneta dolini Rižane in Dragonje (Koprski in Piranski zaliv) živo razčlenjata obalo. Šavrinke gorice spominjajo po svoji pokrajinski sliki na Goriška in Vipavska Brda. Po svoji agrarni specializaciji (vinska trta, oljka, zgodnje sadje, zelenjava) pa še močno prekašajo Brda. Od njih se razlikujejo po tem, da so še mnogo bolj mediteranske, saj se pravzaprav edino tu in to šele od Črnega kala po Bregu navzdol srečamo na Slovenskem z oljko, to najtipičnejšo sredozemsko rastlino. Razlika z Brdi je tudi v tem, da Koprsko primorje zajema primorsko življenje s plovbo, ribištvo in drugimi na morje navezanimi gospodarskimi panogami. V celoti vzbuja Koprsko primorje, zlasti njegov nižji del, tako imenovani Spodnji Šavriní, nedvomno vtis ene najrodovitnejših in človeku najbolj naklonjenih slovenskih pokrajin, če ni med njimi sploh prva. Tu se je slovenska zemlja še enkrat prijazno nasmejala, iz lica v lice tržaškemu mestu in njegovemu puščobnemu, skopemu kraškemu zaledju, v katerega precej neprijazno udarja burja in mu jemlje pravo sredozemsko svetlobo in toplino. Ob pogledu na to pokrajino se v nas do skrajnosti stopnjuje vtis usodnega kontrasta celotne slovenske zemlje, ki ni zadnji kriv nesrečnih kontrastov v slovenskem življenju in nehanju: trdih kraških in gorskih tal ter zamegenega, zaprtega ozračja v slovenski notranjosti, ki komaj na svojem obrobju, na Štajerskem in na Primorskem, doživi nekaj več sonca, svetlobe, mehkobe ter radodarnih tal.